

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University
Lahore (Pakistan)
Vol: 2, July.-Dec. 2017, PP31-38

☆ ڈاکٹر شہلا نگار

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2017ء، مسلسل شمارہ 4

ادب تے ثقافت

Abstract

society and literature cannot exist without each other. As society progresses in life, literature follows. Literature is a social activity, an activity that has a purpose and also a source to achieve superior goals. Literature represents the problems, feelings and emotions of people and these very expressions give birth to literature in society, through which democracy is strengthen, a writer cannot write anything without the presence of environment where he grew up. Deep impacts of society can clearly seen in his writings. Every subject related to life can be a subject of literature. Literature never dies, it is the picture of present, reflection of the past and prediction of the future.

ادب ناں اے اکھراں راہیں جذبے، احساس یا سوچ و چار دا اظہار جو منہ یا قلم توں نکلن۔ ادب پڑھن والے نوں خوشی دیندا تے شعور نوں ودھاندا اے۔ چنگا ادب وقتی اثر نہیں رکھدا سگوس وقت لنگھن دے نال نال اوہدی قدر وچ وادھا ہوندا اے تے آن والیاں نسلاں اوہدے توں فیض حاصل کردیاں۔

”ادب ایسا اظہار ہے جو زندگی کا شعور و ادراک حاصل کرنے کے

لیے بنیادی حیثیت رکھتا ہے۔“ (1)

اجیہی لکھت نوں ادب آکھیا جاسکدا اے جہدے وچ اکھراں نوں ترتیب تے تنظیم نال ورتیا گیا ہووے پڑھن والا ایس لکھن توں سواد لوے تے اوہد مطلب اوہنوں خوشی دینا ہوئے۔ ادب اجیہا اظہار اے جیہڑا حیاتی دے شعور تے ادراک نوں حاصل کرن لئی مڈھلی حیثیت رکھدا اے۔ ادب وچ متحرک کرن تے روح وچ لکیاں صلاحیتاں نوں جگان دی طاقت ہوندا اے۔ ادب داکم حیاتی دے مطلب لبھنا اوہدا رشتہ ماضی نال بنا کے مستقبل نال جوڑ دینا اے۔ ادب دا حوالہ حیاتی اے اوہ اوہنوں ای اگے ودھاندا اے۔ آل دوالے دی ٹٹ بچھ ویکھ کے اوہنوں بنان سوارن نوں شعور تے نواں احساس دین دے نال نال نویں ڈھنگ مرتب کرن داکم ادب اے۔ ادب سماج دے ظاہر تے باطن دا شیشہ اے جو کجھ سماج دے باطن وچ ہو رہیا ہوئے جو سماج تے گزرتے واپڑ رہی ہوئے لکھاری اوہنوں سامنے لیاندا اپنی تخلیقی قوت پاروں حالات تے واقعاں دا چنگی طراں جائزہء لیند لوکاں تے اوہناں دیاں شخصیتاں نوں پرکھدا، مسئلیاں نوں اوہناں دی تہہ تیک سمجھدا، اوہناں نوں سامنے لیان دی ہمت وی رکھدا اے۔ لکھاری جدوں تک اپنے اظہار وچ پورا آزادنہ ہوئے کدی وی چنگا تے بااثر ادب تخلیق نہیں کر سکدا۔ لکھاری حیاتی توں پلہ بچا کے اک اکھروں نہیں لکھ سکدا اوہ اپنے آل دوالے توں متاثر ہوندا اے خاص کر جس دور وچ اوہ پروان چڑھدا اے جیہڑے لوکاں نال رہندا تے جیہڑے خیالاں دا اوہدے اُتے اثر ہوندا کسے لکھاری دی روح نوں سمجھنا ہوئے تے اوس فضا نوں سمجھنا ات ضروری اے جہدے وچ اوہنے حیاتی لنگھائی جدوں تیک زمانے دے طرز حیات نوں نہ سمجھیا جائے لکھاری دے جذبیاں تے احساساں نوں سمجھنا ناممکن اے۔

”ادب دراصل صورت احساس کی نقش گری کا نام ہے یعنی جذبات و

احساسات کو موزوں اور دلآویز الفاظ میں بیان کر دینا ادب ہے۔
 ادب تقریر و خطابت کی صورت میں نمودار ہو سکتا ہے، شعر و شاعری
 کے لباس میں جلوہ نمائی کر سکتا ہے ادب نثر نگاری کے مختلف پیرایوں
 میں نیرنگیاں دکھا سکتا ہے ادب اور معاشرے کا چولی دامن ک ساتھ
 ہے زندگی کی قدروں کے متعین کرنے میں یہ کارفرما ہوتا ہے۔
 جمالیاتی شعور کو اجاگر کرنا اس میں توازن، توافقت، ہم آہنگی اور
 معیاری لطافت پیدا کرنا اس کا کام ہے شعور اخلاقی کو پیدا، اس کی
 تربیت کرنا ادب کے ذمے ہے۔ (2)

اُس سماج و سچ ای فکر تے ادب پروان چڑھدا اے جتھے لکھاریاں تے سوجھواناں نوں اہمیت دتی جاندی
 اے۔ اوہناں دی سوچ دا احترام کیتا جاندا اے۔ انہاں دی گل سنی جاندی اے جتھے سوچ تے اظہار دی کھل
 ہوندی اے۔ ادب ای اک راہ اے جہدے نال سماج اپنی سچی روح لبھدا تے نوں شعور حاصل کردا۔ ادب داکم
 حیاتی نوں اگے ودھانا اے ایہی ادب تے سماج دا اٹوٹا تا اے۔ انسانی حیاتی کدوں کنج اگے ودھی انسانی سوچ
 وچار ویلے دے نال نال کئی روپ وٹاندی رئی ایہہ لکھاریاں نے لکھتاں راہیں دسیا۔

ادبیاں، مفکراں، فلسفیاں اپنی لکھتاں تحریراں راہیں فکری تہذیبی رجحانات و سچ نہ صرف وادھا کیتا سگس
 ایہناں دی نمائندگی و سچ ڈھیر سانجھ پائی جس نال انسانی معلومات دا انسائیکلو پیڈیا ودھدا گیا۔ نویں توں نویں
 ذخائر دریافت ہوندے گئے۔ لکھاری اپنے اکھراں نال اپنے آل دوالے دیاں مورتاں سامنے لیاند اے اپنی
 ثقافت نوں پیش کرداتے اوہنوں سامنھن داکم وی کردا اے:

”۔۔۔ معاشرتی ارتقاء جس نہج اور جس پیمانہ پر ہوتا رہا اس کی توضیح

اور نمائندگی کے لیے ادب اور فلسفہ ہی موزوں ترین ذریعہ تھا۔“ (3)

کسے وی دور دا ادب اوس عہد دا عکاس ہوندا اے اوس ویلے دے سیاسی، سماجی، ثقافتی، معاشی، معاشرتی
 حالات دا ترجمان ہوندا اے۔ ادب فن لطیف اے جس دا موضوع انسانی حیاتی اے جس دا احاطہ ناممکن نہیں۔ ایس

دادائره کارایهنا وسیع اے کہ ایس دی حد بندی اوکھی اے۔

انسانی گروہ اپنا اپنا سماجی ورثہ، ثقافت تے پہچان رکھدے نیں ایہہ سب نسل در نسل اگے اڑدا اے۔ سماج دا احساس تے فنکار طبقہ اپنے اپنے طریقے راہیں ایہدی سانجھ کرداتے اگلی نسل تک اپڑاند اے۔ ادب ساریاں اندر لیاں، باہر لیاں، سیاسی، معاشی، تہذیبی تے ثقافتی انگاں نوں سامنے لیا اے۔ اسلم پرویز لکھدے نیں:

”ادب چاہے تحریری ہو یا زبانی وہ زندگی کی کوکھ سے ہی پھوٹتا ہے
لیکن کسی معاشرے کی تہذیبی اور سماجی زندگی کی گہرائیوں اس کے
رسم و رواج، عادت و اطوار، مذہبی رسوم اور دوسری چیزوں کی
بہتر عکاسی زبان و ادب کے ذریعے ہی ہو سکتی ہے۔“ (4)

ادب دیاں کئی قسماں نیں ادب بھانویں تحریری صورت وچ ہووے یا زبانی صورت وچ ایس دا بنیادی نقطہ انسان دی حیاتی اے۔ معاشی تے ثقافتی پکھاں دی ترجمانی تے نمائندگی زبان و ادب راہیں ای ممکن اے۔ مطلب ثقافت تے زبان و ادب دا آپسی گوڑھا تعلق اے۔ ایہناں دونوں نوں اک دوجے توں دکھ کر کے نہیں ویکھیا جاسکدا۔ کسے قوم نوں مضبوط ہون واسطے پہلے اپنی پہچان کرنی تے کروانی ضروری اے۔ لکھاری ایہہ کم بڑے سوہنے ڈھنگ نال کردا اے۔ ممتاز حسین لکھدے نیں:

”کوئی قوم مضبوط اس وقت بنتی ہے جب کہ اُسے بھرپور طور سے یہ
معلوم ہو کہ اس کا کلچر کیا ہے اور وہ اپنے اس کلچر کا اظہار اپنی ہی زبان
میں کرتی ہو۔“ (5)

کلچر حیاتی دی ہانڈی پکان دانان اے کلچر معاشرے دی اوہ کلی اے جس راہیں اوس معاشرے دی سہان ہوندی اے۔ کلچر اوہ کتاب اے جیہڑی جمدے بال دے ہتھے آپ مہارے سکھن لئی آ جاندی اے۔ ہر خطے دی اپنی ثقافت ہوندی اے جیہڑی اوس نوں دو جیاں توں ممتاز بناندی اے۔ ایہی سہان قوماں دی پہچان شناخت ہوندی اے جس قوم دے کلچر دیاں جڑاں جنیاں مضبوط ہون گئیاں اوہ اوہنی ترقی دے پینڈے طے کردی اے۔

ایس لئی کلچر توں جانکاری واقعی ضروری امر اے۔

ثقافت راہیں اک عام فرد دی سوچ، احساس، جذبے تے قدراں سامنے آؤندیاں نیں۔ ثقافت نوں ادب سامنے لیاندا اے ادب ثقافت دا ترجمان وی اے تے کسے حد تک سماج وچ تبدیلی دا ذمہ دار وی اے۔ عارفہ فرید پاکستانی کلچر کی روایات وچ لکھدیاں نیں:

”ادب نہ صرف کلچر کی عکاسی کرتا ہے بلکہ کلچر کو متاثر کرنے کی

صلاحیت بھی رکھتا ہے۔“ (6)

ادب تے کلچر دا آپسی گہرا رشتہ اے دونواں دی ترقی اک دوجے نال مشروط اے۔ ادب تے کلچر دی سانجھی خصوصیت ”حیاتی“ اے ادب حیاتی دی تفسیر اے تے ثقافت وی حیاتی دی ترجمان اے۔ ادب ثقافت دے چنگے برے ہر پہلو نوں سامنے لیاندا اے اوہدی بہتری تے ترقی واسطے راہ وی سوچھاندا اے۔ ویلہ لنگھن دے نال نال جو بدلا آندا تے جو بدلاؤ لیان دی لوڑ ہوندا اوہ سب ادب راہیں سامنے لیائی جاندی اے۔ عارفہ فرید لکھدیاں نیں:

”حالات بدلنے پر روایتیں بھی تبدیل ہو جاتی ہیں روایتوں کی

شکست و ریخت کا عمل جاری رہتا ہے لیکن معاشرہ کے تعلیم یافتہ

افراد غیر صحت مند روایتوں کو شعوری کوششوں سے جلد بدل سکتے

ہیں۔“ (7)

ریتاں روایتاں ثقافت دا حصہ نیں جنہاں نال ثقافت دی پچھان ہوندا اے۔ ایہناں ریتاں نال ای ثقافت دی قدر و قیمت متعین ہوندا اے۔ ریتاں روایتاں دو قسماں دیاں نیں چنگیاں تے بھیڑیاں۔ چنگیاں ریتاں اک پاسے معاشرتی ترقی وچ سانجھ پاندیاں نیں تے دوجے پاسے ثقافتی ترقی دا باعث بندیاں نیں جدکہ بھیڑیاں قدراں معاشرتی بگاڑ دا کارن بنن دے نال نال ثقافت دی ٹٹ بھج دا باعث بندیاں نیں۔ ایہناں رسماں دے بائیکاٹ وچ معاشرے دے پڑھے لکھے افراد اہم کردار ادا کردے نیں۔ بدلائی چھیتی نہیں ہوندا نہ ای آسانی نال لوک ایس نوں قبولدے نیں۔ کوئی وی تبدیلی لیان لئی صبر، جذبے، حوصلے دے نال مسلسل کوشش

ضروری ہوندی اے۔

”تہذیبی اور تمدنی اقدار کو یک لخت اور فوراً بدلنا ممکن نہیں، ان اقدار کی تبدیلی کی رفتار بہت سست اور بسا اوقات غیر محسوس طور پر ہوتی ہے۔“ (8)

قدراں، رواج، رسماں دابد لاسوکھا کم نہیں ایہہ صدیاں داپینڈا طے کرن مگروں اپنی ہوند برقرار رکھن وچ کامیاب ہوندیاں نیں۔ جیکر ایہناں نوں ختم کرن دی صلاح یا اقدام کیتا جاوے تے ایہہ اکودم تے چھیتی ممکن نہیں ایہدے لئی طویل عرصہ درکار ہوندا اے۔

ادب کسے وی دور دا ہوئے حیاتی نال جڑیا ہوندا اے ادب وچ جو کجھ پیش کیتا گیا جو پیش کیتا جا رہیا تے جو کجھ وی پیش کیتا جائے گا اوہ حیاتی نال جڑے وکھو وکھاں انگاں دا عکس ہوندا اے۔ لکھاری ویلے تے ہو کے کج تخلیق نہیں کر سکدا۔ یچی امجد لکھدے نیں:

”ادب یا اچھے ادب کے مقاصد تو ہزاروں ہو سکتے ہیں مگر عظیم ادب کا سب سے بڑا مقصد یہ ہے کہ ہمیں زندگی اور اُس کی تہہ در تہہ پر اسرار طلسمات اور اُس کے آلام اور انبساط اور عشق اور کائنات اور خدا اور جبر اور فنا سے اُس کے تعلقات کی نوعیت اور انسان کی بے پناہ باطنی قوت اور پھر اُس کے تعلقات کی نوعیت اور انسان کی بے بنیاد باطنی قوت اور پھر اُس کی بے کراں مجبوری اور ہستی کے اس سارے سر بستہ راز کے بارے ہمارے عرفان کو بڑھا کر زندگی کے بارے میں ہمارے تحیر کو اور زیادہ کرے۔“ (9)

ثقافت انسان دی تخلیق اے ادب وی انسان دی تخلیق اے پر ادب نوں تخلیق کرنا ہر انسان دے وس دا کم نہیں۔ اظہار دی طاقت دے نال نال حساس تخلیقی صلاحیت رکھن والے ای پر اثر ادب تخلیق کر سکدے نیں۔ ڈاکٹر بلوچ کہندے نیں:

”ثقافت انسان کی تخلیق ہے، انسان اگر خدا کی تخلیق ہے تو ثقافت ہو

وہ چیز ہے جو انسان نے پیدا کی ہے۔“ (10)

کسے وی تھیں دی ثقافت اوہدے واسیاں دی ثقافت ہوندی اے صنعتی نس بھیج ثقافتی حیاتی نوں بدل رہی اے انج پرانی ثقافت دی ہوند خطرے وچ اے۔ ادب داکم روایتی ثقافت نوں برقرار رکھ دیاں حیاتی دیاں نویاں راہواں اُتے ٹرن داؤل تے حل ممکن بنانا اے۔ سجاد باقر لکھدے نیں:

”ادیب معاشرے کو لفظوں کے حوالے سے زندگی دیتا ہے وہ

سوئے ہوئے لفظوں کو زندگی دے کر معاشرے کی بیداری اور

معاشرے کی زندگی کی ضمانت دیتا ہے۔“ (11)

کیونکہ ادب داسر چشمہ تحریک احساس اے ایہدے معاون اظہار تخیل تے قوت مخترعہ نیں ایس دے خارجی روپ اوہ خوبصورت ہیئت تے خوبصورت پیرایہ اظہار نیں، جیہڑا اکھراں راہیں تحریر داروپ وٹانداتے خوشی دا باعث بندے نیں۔ ادب انسان دے ذہنی خیالاں، جذباں تے احساساں دی ترجمانی یا انعکاسی ایس انداز نال کردا اے پئی مصنوعی تے باطنی پوری دی پوری فوٹو تحریر وچ اُبھر کے سامنے آ جاندی اے۔

ثقافت اک تسلسل تے ارتقاء اے ایہہ کسے اک جی دی ذات نہیں کسے ثقافت دی بہتری تے ترقی وچ ادب دا وڈا حصہ ہوندا اے ادب راہیں ثقافت نوں جیوندار کھن دے نال نال اگلی نسل دی تربیت تے اوہنوں اپنی کچھان دسن دا چارہ وی کیتا جاند اے۔

ادب داروپ کوئی وی ہوئے اوہ حیاتی وچوں ای پنکڑ دا اے۔ اوہ حیاتی جہدے وچ لکھاری وسیا ہوندا پنکڑ یا تے پروان چڑھیا ہوندا۔ مکی گل ایہہ اے کہ ادب تے ثقافت دی سانجھ ہمیش رہی اے۔ ادب ثقافت دا شیشہ ہوندا اے تے کسے ثقافت نوں حیاتی اوہدے ادب راہیں ملدی اے۔ پنجابی ادب وچ ایہدی وڈی مثال وارث شاہ دی ہیر اے جہدے وچ پنجاب دی ثقافت جیوندی جاگدی دسدی اے۔ لکھاری جس سماج دارہن ہوندا اے اوہدے عکس اوہدی لکھت وچ اپنے آپ آ جاندے۔ شیکسپیر دیاں لکھتاں وچ کدی وارث شاہ دی ہیر والی ثقافت نہیں دسدی۔ کسے زبان دے لکھاری دی ثقافت اوہدیاں لکھتاں وچ ویکھی جاسکدی اے اوہدا اسلوب

اوہدی ثقافت دی ترجمانی کردادسدا اے۔ لکھاری جدوں تک اپنے اظہار وچ پورا آزاد نہ ہوئے کدے وی چنگا تے با اثر ادب تخلیق نہیں کر سکا۔ جدوں حیاتی دی سطح اُتے ادب تے کلچر رل کے اک ہو جاندا ہے نیں تے اوہدے نال اوہ راہ دکھائی دیندے نیں جنہاں نال قوماں دی تقدیر بدلی جاسکدی اے۔ قلم دی تلوار نال لکھاری نے جنگ کرنی ہوندی اے اوہناں ساریاں کمیاں کو جھان نال جو ساڈے اصل نوں دگا رڈریاں۔

حوالے

- 1- خاور جمیل (مرتب)، ادب، کلچر اور مسائل، ڈاکٹر جمیل جالبی، کراچی: رائل بک کمپنی، 1996ء، ص 15
- 2- اسرار احمد خاں سہاوری، ادب اور اسلامی قدریں، لاہور: نذر سنز، 1960ء، ص 6، 7
- 3- مجتبیٰ حسین، تہذیب و تحریر، ص 40
- 4- اسلم پرویز، پنجاب ادب اور ثقافت، لاہور: نگارشات میاں جیمبرز، ٹمپل روڈ، 1996ء، ص 85
- 5- ممتاز حسین، ادب اور شعور، کراچی: اُردو اکیڈمی سندھ، نومبر 1961ء، ص 137
- 6- عارفہ فرید، پاکستانی کلچر کی روایات، کراچی: رائل بک کمپنی رحمن سنٹر، 1993ء، ص 79
- 7- عارفہ فرید، پاکستانی کلچر کی روایات، ص 11
- 8- منیر احمد دہلوی، کتابت، ادب و آگہی، کراچی: مکتبہ افکار، سن 101
- 9- یحییٰ امجد، فن اور فیصلے، لاہور: ناظم کتابیات، 1969ء، ص 10
- 10- خاور جمیل (مرتب)، ادب، کلچر اور مسائل، ڈاکٹر جمیل جالبی، ص 327
- 11- سجاد باقر رضوی، تہذیب و تخلیق، لاہور: مکتبہ ادب جدید، 1966ء، ص 46